

Stredoveké varianty omšového ordinária

Csaba Frigyes Orbán – Miklós István Földváry

MTA-ELTE Lendület Výskumná skupina liturgickej histórie (Momentum)
Múzeum krt. 4/F, H-1088 Budapest
foldvary.miklos@btk.elte.hu; <http://vallastudomany.elte.hu/content/research-group-liturgical-history>

Abstrakt

Výskum v 20. storočí opisoval omšové ordinárium predovšetkým z hľadiska vývoja a z perspektívy tridentskej kodifikácie jeho rímskej tradície. V stredovekom kontexte však texty a gestá *ordo missae* vyvolávajú argumentácie a dokonca aj vášnivé polemiky. Vzorce variácie odrážajú dvojaký systém, na jednej strane regionálny a na druhej historický: pôvodné tradície boli prepísané kvôli ideologickým iniciatívam a ideologicky podfarbené reformy sa stali integrálnou súčasťou miestnych zvykov. V kontraste so skoršími typológiami, ktoré sa sústredili na najstarší zdrojový materiál, je cieľom našej prezentácie ponúknuť úvodnú správu o synchronickej analýze omšových ordinárií od obdobia objavenia kníhtlače.

Kľúčové slová: stredovek, liturgia, porovnanie, omšové ordinárium, príprava, obliekanie

Výskum omšových ordinárií sa doposiaľ sústredil najmä na historické otázky a príležitostne bol tiež zat'azený ideológiou. Vedci 20. storočia sa s cieľom zrekonštruovať uznávaný starodávny a autentický spôsob slávenia zaujímali o najstaršie dostupné pramene¹ a zaujato odmietali všetko, čo zrejme patrilo do línie „stredovekých dodatkov“. Voči takzvaným apológiám – osobným modlitbám a gestám na prípravu, čítanie evanjelia, obetovanie, prijímanie a vďakyvzdanie – sa postupne vyvinul nepriaznivý postoj, odporujúci vlastne všetkým častiam ordinária s výnimkou kánonu a chorálových pesniov.²

¹ Typický príklad takéhoto prístupu uvádza JUNGSMANN, Josef Andreas: *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*. Viedeň : Herder 1948 (upravené v r. 1962), o omšovom ordináriu: I., s. 341-413.

² Pre bližšie poznanie takmer psycho-patologickej reprezentácie stredovekej spirituality pozri: ANGENENDT, Arnold: *Missa specialis. Zugleich ein Beitrag zur Entstehung der Privatmessen*, s. 151-153.; *Mit reinen Händen. Das Motiv der kultischen Reinheit in der abendländischen Askese*, s. 250-261. In: *Liturgie im Mittelalter*. Münster : Lit Verlag 2005. Podľa správy arcibiskupa Annibalea Bugniniho (*Res Secretariae XXXIII* (12. december 1967) všetko, čo zostalo z dávnych textov v reformovanom omšovom ordináriu, sa zachovalo vďaka osobnej intervencii pápeža Pavla VI. Dokument cituje REID, Alcuin (ed.): *T&T Clark Companion to Liturgy*. Londýn : Bloomsbury 2015, s. 309.

Práve na týchto častiach však môžeme vytvoriť systematickú klasifikáciu stredovekých omšových ordinárií, a to tak z historického ako aj z typologického uhla pohľadu. Z historického hľadiska by sa takýto výskum mal sústrediť na postupný vývoj zložiek ordinária, na ich interpretačnú pozíciu medzi súkromnou pobožnosťou a kánonickosťou a na teologické, právne či duchovné faktory, ktoré podnietili ich prijatie, či naopak vypustenie. Z hľadiska typológie sa naskytá otázka osobitých znakov ordinária,³ najmä ak nemenné časti omše mohli byť vyjadrené paralelnými spôsobmi, ktorými sa diecézy, kláštory a rehoľné rády navzájom zámerne odlišovali. Tieto znaky tak môžu priniesť informácie o pôvode neznámych bohoslužobných kníh. Kombináciou oboch prístupov môžeme odhaliť regionálne liturgické štýly a okruhy vplyvu v chronologickom, geografickom či inštitucionálnom zmysle.

Zdrojový materiál

Na rozdiel od typickej vedeckej práce 20. storočia je tento náš výskum synchronistickým pokusom načrtnúť podoby a mieru zmien. Porovnaním reprezentatívnej vzorky neskorých stredovekých omšových ordinárií sa snažíme ukázať, ktoré časti sa líšili a do akej miery. V súlade s tým sa snažíme navrhnúť niektoré výskumné nástroje s cieľom umožniť väčší rozsah a systematickosť analýzy pomocou databázových technológií.⁴ Aj keď skúmané pramene pochádzajú z relatívne úzkeho časového obdobia, vypovedajú o stave omšového ordinária v jeho najväčšom rozkvetu. Znamená to, že ak aj niektoré texty alebo gestá v hociktorom prameni chýbajú, nie je to prejavom obyčajnej nevedomosti, ale dôsledkom miestnych či inštitucionálnych rozhodnutí alebo aspoň postoja či obradného vkusu niektorých spoločenstiev.

Prvý konzultovaný súbor prameňov bol vytvorený s ohľadom na proporcionálne čo najväčší geografický rozsah. Z každej európskej krajiny sme zahrnuli aspoň jednu diecézu a v prípade väčších, politicky fragmentovaných a husto obývaných území aj viac diecéz. Vzhľadom na osobitný záujem o norbertínsku tradíciu sme podrobnejšie skúmali rodnú zem rehole premonštrátov v severnom Francúzsku. Výber diecéz v jednej krajine, resp. regiónu podliehal praktickému úmyslu vybrať čo najinformatívnejšiu dostupnú vzorku.⁵ Takto vznikol súbor 68 prameňov predstavujúcich 63 rítov: 59 katedrálnych a 4 rehoľné. Súbor mal slúžiť ako základný prehľad pre podrobnejšiu analýzu, ktorá by mohla odhaliť hlavné časti a charakteristiky variácií rítov.

³ Koncept „rozsahu rozmanitosti“ a iné metodologické úvahy som vysvetlil v mojom konferenčnom príspevku: FÖLDEVÁRY, Miklós István: *Regensburg and Hungary. Methodological Outlines of a Liturgical Interaction*, prednesenom 7. júla 2017 v Regensburgu (Gottesdienst in Regensburger Institutionen. Zur Vielfalt liturgischer Traditionen in der Vormoderne); publikácia pripravená do tlače v roku 2020.

⁴ Úplný zoznam viac ako 300 zdrojov je dostupný v našej databáze *Usuarium. A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period*; <https://usuarium.elte.hu/indexlabel/88/view>; Obrady, príprava a obliekanie na omšu.

⁵ Zoznam všetkých zdrojov citovaných v tejto práci je uvedený na s. 149-159.

Prevedenie a kontext

Zhromaždiť informácie však nebolo také jednoduché. V prvom rade, omšové ordinárium sa aj v rámci jednej knihy väčšinou nachádza na viacerých rôznych miestach. Vo všeobecnosti sa najviac prvkov ordinária nachádza na začiatku alebo niekde uprostred prameňa – medzi Bielou sobotou a Veľkou nocou, alebo medzi temporálom a sanktorálom. Zatiaľ čo v prvom prípade ide o logické usporiadanie, používané už v dávnych sakramentároch, druhý prípad sa častejšie vyskytuje v misáloch z čisto praktického hľadiska – aby sa mohla kniha otvoriť na mieste, kde sa otvára najľahšie.⁶

Umiestnenie prípravných modlitieb a vďakyvdania po omši pravdepodobne súvisí s mierou kánonickosti. Tieto súkromné modlitby celebranta, ktoré boli stabilnou a dôležitou časťou ofertória, boli spolu s prefáciou a kánonom považované za neoddeliteľnú súčasť tradície. Ich rozdelenie do troch či viacerých sekcií naopak ukazuje, že okrem jadra bola v omšovom ordinárii hranica medzi súkromnou pobožnosťou a oficiálnou liturgiou voľnejšia. Niektoré súčasti jadra ordinária sa tak môžu ocitnúť na neočakávaných miestach (napríklad Glória a Krédo, alebo modlitby a požehnanie pred evanjeliom) a prípravné modlitby oddelene (napríklad tie, ktoré sa majú prednášať počas obliekania rúcha a v sakristii oddelene od tých, ktoré sa majú prednášať počas príchodu či pred oltárom).

Druhú komplikáciu predstavovala rôznorodosť kníh. Omšové ordinárium alebo niektoré jeho časti sa často vyskytujú aj v iných v bohoslužobných knihách ako je misál či sakramentár. Tvoria napríklad typické kapitoly pontifikálov a rituálov,⁷ no nájdeme ich aj v breviároch. Časť ordinária vo forme ručne písaných doplnkov sú prítomné prakticky vo všetkých typoch liturgických prameňov bez ohľadu na hlavný obsah knihy.⁸ Okrem relatívne voľnej a osobnej povahy niektorých modlitieb to súvisí aj s tým, že kňazi poznali ordinárium naspamäť, takže knihy slúžili len ako pomôcka. Ďalšie možné vysvetlenie spočíva v skutočnosti, že v istých prípadoch, najmä

⁶ Základná literatúra o typológii a štruktúre stredovekých a skorých moderných bohoslužobných kníh: FIALA, Virgil – IRTENKAUF, Wolfgang: Versuch einer liturgischen Nomenklatur. In: KLOSTERMANN, Vittorio (ed.): *Zur katalogisierung mittelalterlicher und neuerer Handschriften. Zentralblatt für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderheft*. Frankfurt nad Mohanom 1963, s. 105-137; HUGHES, Andrew: *Medieval Manuscripts for Mass and Office. A Guide to their Organization and Terminology*. Toronto : University of Toronto Press 1982; BAROFFIO, Bonifacio: Appendice III. I manoscritti liturgici. In: JEMOLO, Viviana – MORELLI, Mirella (eds.): *Guida a una descrizione uniforme dei manoscritti e a loro censimento*. Roma : Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle Biblioteche Italiane e per le Informazioni Bibliografiche 1990, s. 143-192; LEBIGUE, Jean-Baptiste: Initiation aux manuscrits liturgiques. In: *École thématique: Ateliers du Cycle thématique de l'IRHT de l'année 2003–2004*, pod vedením Olivera Legendrea a Jeana-Baptiste Lebiguea (porov. <http://aedilis.irht.cnrs.fr/liturgie/>) venované liturgickým rukopisom (HAL 2007), <https://cel.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/194063/filename/manuscrits-liturgiques.pdf>, katalóg: 251-256.

⁷ FÖLDEVÁRY, Miklós István – SZASZOVSKY, Ágnes: Pontificals, Rituals, and Navigating among their Contents. In: *Questions Liturgique C* (2020), pp. 3-83.

⁸ Najstaršie príklady z Maďarska sú takzvané Sakramentáre Svätej Margaréty (Záhreb, Knjižnica Metropolitana, MR 126) 78^v a Ostrihomský benedikcionál (MR 89) 114^v.

v pontifikálnych omšiach, boli časti ordinária, netýkajúce sa obetovania, prednášané ďaleko od oltárneho misála a preto bola potrebná menšia kniha vhodná na prenášanie.⁹

Tretia výzva súvisí s rôznou mierou prepracovanosti a počtom rubriek omšového ordinária. Neúplný prameň sám o sebe ešte nemusí znamenať chybu v tradícii. Ak sa zdá predmetný misál podozrivo stručný, chýbajúce údaje môžeme nájsť v ďalších prameňoch rovnakého rítu, napríklad v rituáloch a breviároch. V tomto ohľade však existujú aj naozaj strohé ríty, ktoré v rôznych druhoch kníh vynechávajú gestá a nemenné texty,¹⁰ dokonca aj také, čo boli známe až do modernej doby.

Štvrtý a posledný problém spočíva v izolovanosti zložiek ordinária. Stredoveké misály, na rozdiel od tridentských, neobsahujú ani ich presne vymedzené rozdelenie na prípravu, obliekanie rúcha, procesiu a modlitby pred oltárom, ani rozdelenie na záverečnú oráciu *Placeat*, záverečné požehnanie, prepustenie veriacich a vďakyvzdanie. Navyše niektoré zvyčajné ceremónie sa nachádzajú na nezvyčajných miestach (napríklad zmiešanie vody a vína pred evanjeliom, alebo *pax* pred introitom), alebo nezvyčajné ceremónie na nečakaných miestach (napríklad pobožkanie kríža po príchode k oltáru).

V snahe vyriešiť tieto problémy sme prečítali stovky bohoslužobných kníh z každej doloženej diecézy a rehoľného rádu latinského obradu a zoradili sme všetky typy obradov, ktoré obsahovali.¹¹ Jednotlivé časti omšového ordinária dostali príslušné označenia: príprava a obliekanie rúcha pred omšou, prefácie, kánon i vďakyvzdanie po omši. Zvyšné časti boli nazvané jednoducho „omšové ordinárium“. Takýmto spôsobom nezostal zabudnutý žiaden prvok ordinária bez ohľadu na druh knihy, jeho umiestnenie v knihe či fragmentárnosť. Avšak aj nasledovné podkapitoly ukážu, že prepracovanejší systém je stále žiadúci.

⁹ Hlavným zdrojom obradov slávnostných pontifikálnych omší rímskeho rítu je ôsma kapitola druhej knihy *Ceremoniale Episcoporum iussu Clementis VIII. Pont. Max. novissime reformatum. Omnibus Ecclesiis, precipue autem Metropolitanis, Cathedralibus, & Collegiatis, perutile, ac necessarium*. Rím : Ex typographia linguarum externarum 1600. Faksimilové vydanie: TRIACCA, Achille Maria – SODI, Manlio: *Ceremoniale Episcoporum. Editio princeps (1600)*. Vaticano : Libreria Editrice Vaticana 2000 (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini 4).

¹⁰ Protagonistom skráteného omšového ordinária je Bernold of Constance vo svojom diele *Micrologus de ecclesiasticis observationibus*. Paríž 1853 (Patrologia Latina 151), s. 973-1022, pozri hlavne kapitoly 1. a 23. Iní komentátori, ako Liber Quare, Ioannes Beletth alebo Rupert of Deutz, sa k presnej forme prípravy nevyjadrujú, zatiaľ čo Sicardus aj Durandus obaja navrhujú krátku formu s piatimi žalmami a modlitbami pri obliekaní, pozri: SARBÁK, Gábor – WEINRICH, Lorenz: *Sicardi Cremonensis episcopi Mitrális de officiis*. Turnhout : Brepols 2008 (Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 228), s. 118-125 (druhá kniha, ôsma kapitola); DAVRIL, Anselme – THIBODEAU, Timothy: *Guillelmi Duranti Rationale divinarum officiorum*. Turnhout : Brepols 1995 (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 140) I., s. 258-292 (štvrtá kniha, kapitoly 2. – 10.). Ten istý Durandus vo svojom pontifikáli ponúka detailnejší popis, pozri: ANDRIEU, Michel: *Le Pontifical Romain au moyen-âge III. Le pontifical de Guillaume Durand*. Vaticano : Biblioteca Apostolica Vaticana 1940 (Studi e Testi 88), s. 632-637 (18. kapitola, odseky 1. – 22.).

¹¹ SZASZOVSKY, Ágnes: Szertartáskönyvek és szertartási élet: Pontifikálék és rituálék tartalomindexelése. In: *Magyar Egyházzene XXV (2017-2018)*; publikácia pripravená do tlače v roku 2020.

Prípadová štúdia: príprava na omšu

Prvou a zrejme najkomplexnejšou časťou ordinária je súbor modlitieb a gest, ktoré predchádzajú kňazovmu príchodu pred oltár a jeho prednesenie introitu. Poďme sa teraz v rámci prezentácie nášho projektu pozrieť na túto ukážku.

Je označená ako „príprava a obliekanie rúcha na omšu“ a tvoria ju tri hlavné moduly: duchovná príprava celebranta (modlitby), jeho fyzická príprava (umývanie rúk a tváre, učesanie vlasov, vyzlečenie sekulárneho oblečenia a obliečenie rúcha) a príprava oltára (príchod k oltáru, umiestnenie obetných darov, okiadzanie). Postupnosť týchto troch častí sa môže líšiť a teoreticky môže byť hociktorá z nich vynechaná, ale ich latencia môže byť tiež dôsledkom chybnosti zachovaných prameňov. Najčastejší variant známeho konceptu – najskôr duchovnej a potom fyzickej prípravy – je spojenie oboch. Napríklad v Barcelone sa prípravné modlitby prednášajú pred i po obliekaní rúcha, zatiaľ čo v Cambrai duchovnej príprave predchádza umývanie rúk.¹²

Duchovná príprava

V súčasnosti môžeme rozlišovať štyri typy duchovnej prípravy: neúplnú, krátku, žalmovú a rozšírenú žalmovú verziu.

- (1) Neúplný typ – s výhradou toho, že nové dokumenty môžu priniesť nové poznatky – je príznačný pre Francúzsko a obsahuje len modlitby pre súkromnú pobožnosť celebranta.¹³
- (2) Krátky typ obsahuje vzývanie Ducha Svätého prostredníctvom známej komemorácie s hymnusom, antifónou, verzikulom a oráciou.¹⁴
- (3) Najčastejšie používaný je žalmový typ. Môžeme ho klasifikovať podľa určitej štruktúry a počtu zahrnutých žalmov. Z hľadiska štruktúry menej esteticky prepracovaný model spočíva len v juxtapozícii jedného či viacerých žalmov a orácií,¹⁵
- (4) zatiaľ čo prepracovanejší model využíva žalmy ako otváraciu časť väčšej štruktúry, ktorá pripomína komemorácie či texty posvätných obradov.¹⁶

V druhom modeli sú žalmy ohraničené antifónami a nasleduje po nich séria verzikulov (*preces*), niekedy litánie a orácie. Vo všeobecnosti sa môžu modely navzájom prekrývať, napríklad v Laone, kde je prípravný žalm identický so žalmom *Iudica* (Ž 42)¹⁷ symbolizujúcim príchod k oltáru, alebo v Prahe, kde záverečná orácia patrí už k časti

¹² Barcelona (Missal) 158r, Cambrai 130v.

¹³ Beauvais 23, Bourges 18r, Noyon 63r.

¹⁴ Autun 53v, Kamien 156r, Salisbury 137r, Vannes 114r.

¹⁵ Barcelona (Missal) 158r.

¹⁶ Cambrai 130v, Liège 195v, Praha 62v, Viborg 4.

¹⁷ Laon aa2r.

umývania rúk.¹⁸ Niektoré časti, ako napríklad vzývanie Ducha Svätého, sa môžu vyskytnúť v rovnakej forme aj v neskorších častiach prípravy.¹⁹

Počet žalmov sa pohybuje od jeden do desať, pričom najtypickejší počet je päť. Zahnuté žalmy sú rozdelené podľa dvoch tém: ich súvisu s chrámom a oltárom a na základe ich kajúceho charakteru.²⁰ Ten však vždy ostáva podriadený a vyhradený väčšinou na záverečné *De profundis*. Kajúce motívy však podčiarkuje antifóna, ak sa tam nachádza, keďže najznámejšie antifóny sú rovnaké ako v kontexte siedmich kajúcich žalmov (*Ne reminiscaris, Intret in conspectu*).²¹ Spolu s doxológiou môžu za každým žalmom nasledovať krátke modlitby ako *Zdravas' Mária* či *Deus propitiuss esto mihi peccatori*.²²

Pokiaľ ide o rozšírenú žalmovú verziu, zvyčajnú štruktúru žalmov a orácií tvoria invokácie, ktoré sú rozšírené o verzikulá, alebo sú nahradené inými modlitbami a hymnismi. Medzi obľúbené časti patrí otvárací verzikul ofícia *Deus in adiutorium* a niektoré liturgické básne na počesť Ducha Svätého (hymnus *Veni Creator*, próza *Sancti Spiritus* či antifóna *Veni Sancte Spiritus*).²³ Medzi najobľúbenejšie dodatky však patria série verzikulov, nazývaných tiež prosby. Počet, výber a poradie takýchto veršov sú zvyčajne stanovené a špecifické pre konkrétnu diecézu alebo rehoľný rád. Niekedy sa rozšírená forma podobá na časti posvätného ofícia – modlitby cez deň a kompletorium, zložené z aklamácie, hymnusu, antifóny, žalmov, krátkeho čítania a pod. V takýchto prípadoch ide zjavne o štylizovanú Terciu na počesť Ducha Svätého, ktorá predchádza slávnostnej omši dňa.²⁴

Nielen duchovná príprava na omšu, ale tiež prijímanie kňaza a vďakyvzdanie po omši často obsahujú dlhé osobné modlitby vo vysoko emotívnom jazyku.²⁵ Niektoré z nich sa opakujú, no mnohé sú, zdá sa, jedinečné alebo sa vyskytujú minimálne v obmedzenom počte rítov. Ako zdôrazňujú niektoré bohoslužobné knihy,²⁶ pápeži udeľovali špeciálne odpustky tým, ktorí ich prednášali. Práve nevyhnutnosť odpustkov však svedčí o tom, že ich prednášanie sa v praxi väčšinou zanedbávalo. Vo väčšine rítov sa korpus týchto modlitieb rozdeľuje do dvoch odlišných kategórií: jedna z nich je historicky pevná, pravdepodobne povinná skupina modlitieb špecifická pre danú tradíciu, druhú kategóriu tvoria voľné dodatky.

¹⁸ Praha 62v.

¹⁹ Basel (Breviary) 135v, OSPPE 106r.

²⁰ Základné štyri žalmy: *Quam dilecta* (Ž 83), *Benedixisti* (Ž 84), *Inclina* (Ž 85), *Credidi* (Ž 115). Najpopulárnejšie prídavky sú: *Appropinquet* (Ž 118,169–175), *De profundis* (Ž 129), *Laudate* (Ž 116). Príležitostne môžu byť v tomto kontexte použité aj *Fundamenta* (Ž 86), *Memento* (Ž 131), *Ecce quam* (Ž 132), *Ecce nunc* (Ž 133), *Laudate* (Ž 150), *Levavi oculos* (Ž 120), *Domine exaudi* (Ž 142).

²¹ Basel (Missal) 165r, Cambrai 130v, Esztergom (tlačení misál) a9v, Lund 163r, Magdeburg 1v, OPraem 135v, Praha 62v, Viborg 4.

²² Trondheim h1r.

²³ Aix 172, Bourges 34, Magdeburg 1v, Olomouc 166, OSPPE 22, Trondheim h1r, Vannes 114r, Würzburg 1r.

²⁴ Basel (Missal) 164v, Chur 3v, Halberstadt 77r, Meissen 1r, Ratzeburg 10, Strasbourg 180v.

²⁵ Napríklad *O bone et dulcissime Iesu...*, *Ecce benignissime Domine Iesu...* *Transfige dulcissime Domine Iesu medullas...* (Hlavnými charakteristikami je množstvo superlatívov, mimoriadny rozsah modlitieb a mariánske témy).

²⁶ Aix 168, Lausanne 164, St. Andrews xci.

Fyzická príprava

Druhá časť tvorí fyzická príprava, t. j. gestá prípravy kňazovho tela na posvätný úkon. Samozrejme najväčšiu pozornosť si vyžaduje obliekanie rúcha, avšak je aj niekoľko iných prvkov, ktoré netreba podceňovať. Pri vstupe do sakristie kňaz vysloví pozdrav, vyzlečie si svetské oblečenie, umyje a usuší si ruky, niekedy tiež tvár a učeše si vlasy.²⁷ Všetky tieto úkony sa spájajú s očistením, keďže v stredovekom kontexte aj učesanie znamenalo očistenie od lupín, ba dokonca od vši.

Pokiaľ ide o texty, objavujú sa rozdiely tak v žánroch ako aj v rozsahu. V niektorých rítoch je preferovaná krátka, konvenčná formulácia pre každé gesto. Tieto formulácie sú typicky odvodené od žalmov, pričom nie sú adresované priamo Bohu, ale komentujú prebiehajúci úkon ako duchovný skutok, telesné vyjadrenie morálnych povinností alebo rekonštrukciu predchádzajúcich udalostí dejín spásy. Iné ríty obsahujú orácie oslovujúce priamo Boha a končiace zvyčajným záverom. Ich rozsah sa pohybuje od krátkych – jednovetných modlitieb až po dlhé a komplexné.²⁸ Ak text nemá úzky súvis so samotným obliekaním rúcha alebo s gestom, rovnaká modlitba či formulácia môže plniť inú funkciu. Napríklad orácia *Interioris et Exterioris* bola prednesená tak v Liège ako aj vo Viborgu, avšak v Liège to bolo počas česania, zatiaľ čo vo Viborgu počas umývania kňazovej tváre.²⁹

Samozrejme tieto modlitby kňazi poznali naspamäť a tvorili dennú rutinu klerikov. Ich výber a usporiadanie teda ponúka informácie o pretrvávajúcich tradíciách, či už sú to osobitné ríty inštitúcií alebo ide o štýly špeciálnych období či cirkevných kruhov. Bezpochyby veľké percento týchto modlitieb je rozšírené po celej Európe a populárne sú aj dnes, no jednako značné množstvo je jedinečné alebo používané len v úzkom kruhu tradícií. Ich zozbieranie a porovnanie si zaslúži samostatný systematický výskum a môže sa ukázať ako veľmi nápomocné pri klasifikácii omšových ordinárií.

V Beauvais môže byť telesná príprava dokonca prerušená prvkami prípravy obetných darov: kňaz položí hostiu na paténu a naleje do kalicha víno s vodou.³⁰ To je však s najväčšou pravdepodobnosťou výsada súkromných omší, počas ktorých sa pred evanjeliom nespievajú melizmatické spevy, čo je v prípade Beauvais zvyčajný čas na prípravu obetných darov.

²⁷ Modlitba alebo formula prednášaná pri vstupe do sakristie: Calahorra 6, Córdoba 171v, OCarm 52, Utrecht 13v. Modlitby počas vyzliekania sú veľmi časté hlavne v Španielsku, Nemecku a Škandinávii, napr. v mestách Barcelona (Ritual) 81v, Liège 195v, Lund 163v, Magdeburg 2r, Meissen 5r, Münster 5r, OSPPE 105r, Pamplona 154v. Modlitba počas umývania rúk je všeobecná, avšak modlitby počas umývania tváre sú viac vyhradené: Barcelona (Missal) 158r, Basel (Missal) 165v, Chur 3v, Die 75r, Viborg 4, ako aj tie počas sušenia: Esztergom (manuscript Missal) 130r, Meissen 6r, Münster 5, Salamanca 290, Speyer 125v, Strasbourg 181r. Modlitby počas česania sú poväčšine zriedkavé (zvyčajne obsahujú slová *pectendo* alebo *pectinando caput*, ale tiež *ad pectinem* alebo *ad caput*): Calahorra 6, København 188r, Liège 195v, Lund 163v, Praha 62v, Ratzeburg 11.

²⁸ Zatiaľ najdlhšie modlitby určené na obliekanie boli nájdené v zdroji Barcelona (Missal) 161v.

²⁹ Počas česania: Calahorra 6, Liège 195v, Ratzeburg 11, Salamanca 124v. Počas umývania kňazovej tváre: Viborg 4.

³⁰ Beauvais 160r.

Hoci väčšina častí odevu je modernému čitateľovi známa, biskupi a opáti nosili viac oblečenia než bežní kňazi a aj bežní kňazi mohli podľa špecifik svojho vlastného rítu nosiť mimoriadne rúcha.³¹ Napríklad v Barcelone sa pod superpelíciou nosil humerál.³² Miestna nomenklatúra tradičného cirkevného odevu umožňuje aj ďalšie, filologické rozdelenie, napríklad *humerale* alebo *amictus*, *phanon* alebo *manipulus*, *casula* alebo *planeta*. Nie je presne určené, či sa oblieka najskôr manipul alebo štóla,³³ a rovnako ako duchovná, aj fyzická príprava môže byť narušená niektorými prvkami, ktoré už spadajú pod prípravu oltára.³⁴

Príchod k oltáru

Tret'ou a poslednou časťou prípravných rituálov je príchod k oltáru a jeho príprava na obeť. Skladá sa zo vstupnej procesie, vyznania hriechov a rozhrešenia, zo série verzikulov (prosieb), ktoré bezprostredne predchádzajú príchodu koncelebrantov pred oltár, z následných orácií a okiadzania. V niektorých rítoch na tomto mieste nasleduje príprava obetných darov,³⁵ t. j. kňaz položí hostiu na paténu a do kalicha naleje víno a vodu. Presné umiestnenie tohto gesta je veľmi rôznorodé, no aspoň z logického uhla pohľadu tento úkon patrí k obetným rituálom. V tomto kontexte je tiež vhodné spomenúť osobné modlitby pred evanjeliom, ktoré majú takisto prípravnú povahu a patria do časti omše mimo obetovania.

Vstup celebranta je v prvom rade spojený so symbolickým žalmom *Iudica* (Ž 42) ohraňeným veršom *Introibo ad altare Dei*. Tento verš sa zvyčajne interpretuje ako antifóna, aj keď sa vlastne nikdy nespieva a môže sa objaviť aj vo forme verzikula, t. j. v štruktúre verš-responzórium, opakujúc sa – aj keď nie nevyhnutne – za žalmom. Najčastejšie sa tento žalm recituje po príchode pred oltár ako je to aj v rímskom ríte, no nezriedka sprevádza aj samotný vstup – kňaz môže začať žalm už v sakristii a prednášať ho počas procesie.³⁶

Medzi žalm a vyznanie hriechov môže byť vložené rôzne množstvo verzikulov. Niektoré prvky sú časté, zatiaľ čo iné sú mimoriadne. Podobajú sa prosbám posvätného

³¹ Základná terminologická orientácia: *amictus* je dosť bežný výraz, no v Nemecku a Škandinávii ho často nahrádza *amicta*, zatiaľ čo *humerale* je obzvlášť populárne v dnešnom Maďarsku a Švajčiarsku; *alba* je bežný výraz, no *tunica* môže byť jeho španielska verzia; *cingulum* je dominantná forma, no *zona* je namiesto nej používaná najmä v južnom Burgundsku, Dánsku a niektorých francúzskych zdrojoch; *manipulus* prevažuje, ale jeho ekvivalenty sú tiež *manipula* alebo dokonca *mappula* tam, kde bol preferovaný výraz *amicta* nad výrazom *amictus* a *phanon* (charakteristický napríklad pre Lotharingiu a Prahu); *stola* nemá konkurenciu; *casula* je všeobecný výraz, no niekoľkokrát sa v Španielsku objavuje aj *planeta*. Mimoriadne pontifikálne časti odevu sú: *anulus*, *balteum*, *cirothecae*, *crux pectoralis*, *dalmatica*, *infula* (častejšie než *mitra*), *pallium*, *rationale*, *sandalia*, *tunica*/*tunicella* alebo *subtile*.

³² *Superpellicium*: Bazas 94v, Barcelona (Missal) 161v. *Rochetum*: Orléans 111v, Rouen 179, Tournai 576.

³³ Manipul obliekaný až po štóle: Arras 9v, Barcelona (Missal) 162r, Lyon 72v, Magdeburg 2v.

³⁴ Beauvais 160r, Noyon 63r, Orléans 113r, Rouen 180.

³⁵ Esztergom (manuscript Missal) 131r, Halberstadt 79v, Laon aa2v, Lyon 73r, OPraem 136v.

³⁶ Arras 11r, Auxerre 143r a 298r, Barcelona (Missal) 162v, Chartres i5v, Dol 112, Lausanne 177, Magdeburg 2v, Marseille 100r, Mende 157v, Speyer 126r, Strasbourg 181v, Toul 68v, Trier 105r. Modul výstupu je rozvinutejší v zdrojoch Bazas 95r, Calahorra 8, Esztergom (manuscript Missal) 130v, Liège 196r, OSPPE 106r, Salamanca 125v.

ofícia, najmä prosbám prvej posvätnéj hodiny – prímy.³⁷ V niektorých rítociach sa používajú dlhé verzie, iné ponechávajú len úvodné formulácie alebo kratší výber.

Zo sémantického hľadiska tieto prosby patria už do vyznania hriechov, čo je tiež integrálna súčasť prímy alebo kompletória. Navyše mnoho misálov naznačuje vyznanie hriechov iba incipitom, v takom prípade je potrebné celý text vyhľadať v príslušných breviároch. Ďalším zdrojom celého textu môže byť sedem kajúcich žalmov alebo obrady Popolcovej stredy a Zeleného štvrtka.³⁸ Ako úvod sa najčastejšie preferuje verzikul *Confitemini*, ktorý kreatívnym spôsobom využíva dvojjazyčnosť latinského slova *confiteor* („velebit“ ako aj „vyznat“).³⁹ Na niektoré miesta sa môže pridať špeciálna knazská apológia, ktorej presné znenie sa môže líšiť, no väčšinou obsahuje slová *ego reus*.⁴⁰ Nemenej variabilný je aj text tohto vyznania. Dokonca aj v prameňoch rovnakého rítu sa môže objaviť množstvo variantov od úplne krátkych až po tie, ktoré uvádzajú všetky typy hriechov a vyzývajú množstvo orodovníkov.⁴¹ V mestách Štrasburg, Bazilej a Chur sa rozhrášenie udeľuje nielen koncelebrantom, ale aj všetkým veriacim.⁴² V niektorých diecézach južnej Európy (najmä v južnom Burgundsku) nasleduje po rozhrášení štylizované zadost'učinenie tvorené výrazom kajúcnosti, Modlitbou Pána a modlitbou Zdravas' Mária.⁴³

Pred príchodom k oltáru, ktorý je sprevádzaný niekoľkými verzikulami pred schodmi a ďalšími oráciami recitovanými počas príchodu a bezprostredne po ňom, sa môžu znovu objaviť niektoré časti duchovnej prípravy, tematicky spojené so vyzvaním Ducha Svätého alebo s modlitbami za duchovnú zrelosť a čistotu, známymi tiež z prímy alebo presnejšie z kapitoly z posvätného čítania. Toto miesto, zdá sa, nepodlieha presnej štruktúre. Môžu sa tu predniesť aj špeciálne modlitby napríklad k Panne Márii.⁴⁴

³⁷ O pôvode prímy: TAFT, Robert: *The Liturgy of the Hours in East and West. The Origins of the Divine Office and Its Meaning for Today*. Second Revised Edition. Collegeville Minnesota : The Liturgical Press 1993, s. 206-207. O jej štruktúre, prosbách a kapitolách z posvätného čítania: BATTIFOL, Pierre: *Histoire du Bréviaire Romain*. Paríž : Picard 1893, s. 101-102. Detailnejšiu analýzu ponúka moja nepublikovaná štúdia FÖLDEVÁRY, Miklós István: *Interpreting Latin Liturgical Psalters*, https://www.academia.edu/33655039/Interpreting_Latin_Liturgical_Psalters.pdf, s. 11-12.

³⁸ Pozri nasledovné výrazy v menu (záložke) „Ceremonie“ v databáze *Usuarium* (poznámka 4): spoveď, kajúce žalmy, Popolcová streda, rozhrášenie kajúcnikov.

³⁹ Text pochádza z úvodného verša Žalmu 117 a odkazuje na polysémiu tvaru *Hiphil* hebrejského koreňa *yd(h)*.

⁴⁰ Auxerre 298r, Basel (Missal) 166r, Bayeux 67r, Chartres i5v, Chur 4r, Grenoble 6, Die 75r, Dol 112, Kamien 157v, Liège 196r, Limoges 70r, Meissen 7r, Noyon 63v, Orléans 113v, Rouen 180, Soissons 141v, Strasbourg 181v, Tournai 576, Valence 100v, Vannes 114v, Vic 170r. Táto formula je bezpochyby rozšírená, no štatisticky je viac populárna vo Francúzsku, než inde.

⁴¹ Dva extrémny sú Laon aa2v (veľmi dlhá) a Salisbury 137v (veľmi krátka).

⁴² Basel (Missal) 166v, Chur 4v, Strasbourg 182r (*absolutio super populum* alebo *generalis*).

⁴³ Bazas 95r, Lyon 170r, Mende 157v, Sion 29r, Valence 100v, Vic 170r.

⁴⁴ Tu odkazujem jedine na modul výstupu, keďže rovnaké témy sa môžu voľnejšie vyskytovať v časti duchovnej prípravy. Výrazy mariánskej úcty majú formu úplnej spomienky v zdrojoch Basel (Missal) 136r, Meissen 5r, Zagreb 630; a formu jedinej versikuly v zdrojoch: Arras 115v, Barcelona 83r, Córdoba 172r, Dol 112, Esztergom (manuscript Missal) 131r, Noyon 63v, Orléans 113v, Salamanca 127v, Soissons 142r, Vannes 114v, Zaragoza 199v.

Verzikulá prednášané celebrantom pred oltárom sú rôzne a vôbec nie sú nevyhnutné, no nájdeme ich vo väčšine prameňov. Medzi najreprezentatívnejšie patria *Adiutorium nostrum*, *Deus tu conversus*, a *Non nobis Domine*. Najpopulárnejšia z orácií je starodávna *Aufer a nobis*, ale môžu ju nasledovať či dokonca nahradiť aj iné. V takom prípade pochádzajú alternatívne orácie z rovnakého prameňa kajúcich a vzývajúcich modlitieb ako predtým spomenuté prípravné modlitby.⁴⁵

Po príchode pred oltár môžu nasledovať viaceré gestá pozdravu, zvyčajne je to pobožkanie oltára, no môžu to byť aj iné gestá. V sarumskom ríte, ktorý bol dominantný v Británii v období neskorého stredoveku, sa na tomto mieste vykonáva úkon *pax*, t. j. zmierenie koncebrantov.⁴⁶ V Bazileji kňaz pobožká kríž a evanjeliár. Namiesto evanjeliára môže byť pred krížom otvorený misál (alebo sakramentár) na tej strane, kde sa nachádza obraz Ukrižovania pred eucharistickou modlitbou, pričom kňaz môže rovnako pobožkať tento obraz.⁴⁷

Okiadzanie oltára pred introitom sa v stredovekom kontexte vyskytovalo zriedkavo, hoci aj tu nájdeme pár príkladov.⁴⁸ Zdá sa však, že obmedzenie pohrebných omší v rímskom ríte, ktoré povoľuje použitie kadidla pri ofertóriu a nie pri introite, odráža kedysi prevládajúci zvyk. V takomto prípade sa zvyčajne používajú textové formulácie pri požehnaní, okiadaní oltára a kňaza.

Záver

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že existuje zavedený súbor textov a nemenej zavedená postupnosť rituálnych úkonov, no ich vzťah môže byť mnohoraký a často dokonca nejasný. Vďaka tomuto fenoménu sa výskum omšových ordinárií podobá skôr na výskum príležitostných rítov než na komparatívnu analýzu omšových prôprií. Znamená to, možno prekvapujúco, že metódy používané pri opise a komparatívnej analýze omšových ordinárií nie sú špecifické pre omšu ako jasný a prevládajúci typ liturgickej činnosti, no podobajú sa na metódy zodpovedajúce účelu skúmania sviatostí, sviatostných obradov, procesií a iných príležitostných obradov nad rámec každodenných omší a posvätného officia. Táto podobnosť sa prejavuje dvomi spôsobmi.⁴⁹

⁴⁵ Okrem najpopulárnejších modlitieb *Aufer a Oramus* sú príkladmi takýchto invokatívnych orácií tiež: *Actiones nostras* (Lund 164r, Trondheim h1v), *Conscientias nostras* (Noyon 63v, Orléans 113v, Rouen 180, Toul 68v, Valence 100v), *Ure igne* (Chartres i5v, Bayeux 78, Mende 157v). *Exaudi ... supplicum preces* sa používa v kontexte kajúcnosti a najčastejšie sa používa v Nemecku a okolí.

⁴⁶ Zmierenie je väčšinou spojené s formulou *Pax Christi* pri pobožkaní evanjeliára, ale v Salisbury 137v predstavuje samostatné gesto so skutočným bozkom pokoja (*Habete osculum pacis et dilectionis*).

⁴⁷ V zdrojoch Autun 54r, Noyon 63v, Orléans 113v, Tournai 577 je predmetom bozku obraz Ukrižovania pred eucharistickou modlitbou; v zdrojoch Basel (Missal) 166v, Esztergom (manuscript Missal) 131r, Halberstadt 80r, Lund 164r je to evanjeliár a v zdrojoch Bayonne 114v, Bazas 65v, Chartres i5v, Limoges 70v oltárny kríž.

⁴⁸ Prvé dokumentované okiadzanie pochádza zo zdrojov Basel (Missal) 166v, Salisbury 137v, Zagreb 632. V zdroji Vibourg 5 sa však nekoná na začiatku omše, ale nasleduje po Glórii.

⁴⁹ Tieto úvahy boli detailnejšie opísané v mojom príspevku na pracovnom seminári FÖLDEVÁRY, Miklós István: *Systema liturgiae. Towards a Typology and Organization of Liturgical Evidence*. Prednesené dňa 19. septembra 2019 v Berlíne (Vzory liturgických predpisov).

Po prvé, omšové ordinárium ako aj takzvané príležitostné obrady majú sofistikovanú textovú štruktúru. Nedá sa presne predpovedať, koľko textových jednotiek bude za sebou nasledovať, akému liturgickému žánru budú patriť ani aké je ich presné poradie. Táto nejednoznačnosť je v zásade cudzia textovým štruktúram omše a oficiá, ktoré sú konštruované podľa neustále sa opakujúceho usporiadania textových žánrov. Namiesto tohto poriadku môžu byť príležitostné obrady – a omšové ordinárium – usporiadané do obradných modulov, ktoré organizujú voľný textový materiál do jemných, no rozpoznateľných morfológických vzorcov. Napríklad nejaká orácia, resp. séria orácií pravidelne uzatvára nejaký modul, zatiaľ čo „lyrické“ zložky (žalmy, antifóny, hymnusy alebo iné emblematické spevy) ho skôr otvárajú, pričom verzikulá a prosby spájajú tieto dva konce dokopy.

Po druhé, organizačným princípom týchto modulov je úkon a nie text. Zatiaľ čo omšové própriá a oficium, t.j. obrady s prísnu štruktúrou sú založené na postupnosti prednesenia textov a môžu ku každému priradiť gestá, príležitostné obrady sa sústreďujú okolo postupnosti prevedenia gest a ku každému priradujú konkrétny text. Samozrejme aj v druhom prípade existuje pomerne dobre definovaný súbor textov, ktoré môžu sprevádzať špecifické gestá, avšak objavujú sa vo veľmi odlišných kontextoch. Z tohto uhla pohľadu môžeme rozlišovať medzi textom-riadenými a gestom-riadenými rituálnymi štruktúrami, pričom omšové ordinária môžu byť porovnávané a interpretované v inom kontexte.

Preklad z angličtiny: Enzo Passerini